

“ILMIY TAFAKKUR VA ZAMONAVIY TADQIQOTLAR: MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR” MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY KONFERENSIYASI
Qabul qilindi: 23-noyabr 2026-yil • Ma’qullandi: 25-noyabr 2026-yil • Nashr qilindi: 27-noyabr 2026-yil

YUSUF XOS HOJIBNING “QUTADG‘U BILIG” ASARIDA DAVLAT BOSHQARUVI, ADOLAT VA KOMIL INSON G‘OYALARINING BADIIY-FALSAFIY TALQINI

Fozilova Oyxon Mirzohid qizi
FARDU O‘zbek filologiyasi fakulteti 25.102-guruh talabasi
Yusupova Madina Egamberdi qizi
Ilmiy rahbar, F.f.b.f.d (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada XI asr turkiy adabiyotining yirik namoyandasi Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari g‘oyaviy-badiiy, axloqiy-falsafiy va ijtimoiy-siyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Asarda ilgari surilgan adolatli davlat boshqaruvi, hukmdor mas’uliyati, ilm-ma’rifat, aql-zakovat, insoniy fazilatlar va ma’naviy kamolot masalalariga alohida e’tibor qaratiladi. Shuningdek, Kuntug‘di, Oytoldi, O‘gdulmish va O‘zg‘urmish obrazlarining ramziy mohiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Yusuf Xos Hojib, Qutadg‘u bilig, turkiy adabiyot, adolat, davlat boshqaruvi, komil inson, axloq, ma’rifat, aql-zakovat, ma’naviy kamolot.

Аннотация: В данной статье анализируется идейно-художественное, нравственно-философское и социально-политическое содержание произведения «Кутадгу билиг» выдающегося представителя тюркской литературы XI века Юсуфа Хас Хаджиба. Особое внимание уделяется вопросам справедливого государственного управления, ответственности правителя, роли знаний, разума, нравственных качеств и духовного совершенствования человека. Также раскрывается символическое значение главных персонажей произведения.

Ключевые слова: Юсуф Хас Хаджиб, Кутадгу билиг, тюркская литература, справедливость, государственное управление, совершенный человек, нравственность, просвещение, разум, духовное совершенствование.

Abstract: This article examines the ideological, artistic, ethical, philosophical, and socio-political dimensions of “Kutadgu Bilig”, a significant literary work by Yusuf Khass Hajib, a prominent representative of eleventh-century Turkic literature. Particular attention is given to the ideas of just governance, the responsibility of rulers, the importance of knowledge, reason, moral values, and human spiritual development. The symbolic meanings of the main characters are also analyzed.

Keywords: Yusuf Khass Hajib, Kutadgu Bilig, Turkic literature, justice, state governance, ideal human being, morality, education, wisdom, spiritual development.

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari turkiy xalqlar adabiyoti tarixida o‘zining yuksak badiiy-estetik va falsafiy mazmuni bilan alohida o‘rin egallaydi. XI asrda yaratilgan ushbu nodir asar turkiy yozma adabiyotning eng muhim namunalaridan biri hisoblanadi. Muallif o‘z ijodida inson, jamiyat, davlat, adolat, axloq va ma’rifat kabi umuminsoniy masalalarni chuqur yoritgan. “Qutadg‘u bilig” nomi “Saodatga eltuvchi bilim”, “Baxt-saodatga yo‘llovchi bilim” ma’nolarini anglatadi. Asarning nomidayoq uning asosiy maqsadi insonni ezgulikka, bilimga, to‘g‘ri hayot kechirishga va saodatga yo‘naltirishdan iborat ekanligi namoyon bo‘ladi. Yusuf Xos Hojib ushbu asarni 1069–1070-yillarda yozib tugatgan va Qoraxoniylar hukmdori Tavg‘ach Bug‘roxonga taqdim etgan. Asar muallifga katta shuhrat keltirgan hamda unga Xos Hojib unvoni berilgan.

“Qutadg‘u bilig” faqat badiiy doston emas, balki o‘z davrining ijtimoiy-siyosiy qarashlari, davlat boshqaruvi tamoyillari va axloqiy me’yorlarini mujassamlashtirgan muhim ma’naviy manbadir. Unda ilgari surilgan fikrlar insoniyatning adolatli jamiyat, dono rahbar va ma’rifatli inson haqidagi qarashlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Asar didaktik-falsafiy doston sifatida yaratilgan bo‘lib, unda muallifning hayotiy tajribasi, siyosiy qarashlari va axloqiy xulosalari badiiy ifodasini topgan. Dostonning muhim xususiyatlaridan biri murakkab falsafiy tushunchalarning qahramonlar o‘rtasidagi suhbatlar, savol-javoblar va munozaralar orqali yoritilishidir. Muallif o‘z fikrlarini quruq nasihat shaklida emas, balki obrazlar va ramziy voqealar vositasida ifodalaydi.

Asarning g‘oyaviy mazmunini ochib berishda to‘rtta asosiy obraz muhim o‘rin tutadi. Bular Kuntug‘di, Oytoldi, O‘gdulmish va O‘zg‘urmish obrazlaridir. Ushbu qahramonlar

muayyan axloqiy va falsafiy tushunchalarning ramziy ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi. Kuntug‘di adolat timsoli bo‘lib, hukmdor obrazida tasvirlanadi. U davlat tartibi, qonuniylik va adolat tushunchalarini ifodalaydi. Muallif ushbu obraz orqali mamlakatni boshqarishda adolat eng muhim mezon bo‘lishi kerakligini ta’kidlaydi. Hukmdor shaxsiy manfaatini emas, xalq va davlat manfaatini ustun qo‘yishi, dono, halol va qat’iyatli bo‘lishi lozimligi ilgari suriladi.

Oytoldi davlat, baxt va saodat timsoli sifatida gavdalanadi. U vazir obrazida namoyon bo‘lib, inson hayotidagi omad va baxtning beqarorligini anglatadi. Oytoldi obrazi orqali muallif boylik va mansabning doimiy emasligini, inson har qanday sharoitda ham aql va adolatga tayanishi zarurligini ko‘rsatadi. O‘gdulmish esa aql-zakovat, bilim va donolikning ramzidir. Ushbu obraz orqali ilm insonni yuksaltiradigan, hayotdagi muammolarni anglashga va to‘g‘ri qaror chiqarishga yordam beradigan asosiy kuch ekanligi ta’kidlanadi. O‘zg‘urmish obrazi esa qanoat, sabr, ruhiy poklik va dunyo havaslaridan tiyilish g‘oyalarini ifodalaydi. U insonni faqat moddiy manfaatlar bilan yashamaslikka, ma’naviy qadriyatlarni ham e’tiborga olishga chaqiradi.

“Qutadg‘u bilig”ning markaziy g‘oyalaridan biri adolatli davlat boshqaruvi masalasidir. Yusuf Xos Hojib davlatning mustahkamligi, avvalo, hukmdorning axloqiy fazilatlari va boshqaruvdagi adolatiga bog‘liq ekanligini ta’kidlaydi. Muallif davlat rahbari xalq manfaatlarini himoya qilishi, qonunlarga amal qilishi, adolatsizlikka yo‘l qo‘ymasligi va barcha fuqarolarga bir xil munosabatda bo‘lishi kerakligini ilgari suradi. Asarda hukmdorning kuchi faqat uning boyligi yoki qo‘shinining ko‘pligi bilan emas, balki aql-zakovati, adolati va xalq ishonchini qozona olishi bilan belgilanadi. Bu qarashlar bugungi kun uchun ham muhim ahamiyatga ega. Chunki har qanday jamiyat taraqqiyoti qonun ustuvorligi, adolat, mas’uliyat va inson manfaatlarini himoya qilish tamoyillariga asoslanadi.

Asarda ilm va ma’rifat inson kamolotining asosiy omili sifatida talqin qilinadi. Yusuf Xos Hojib bilimni insonni jaholatdan qutqaradigan, uning tafakkurini boyitadigan va hayot yo‘lini yoritadigan kuch sifatida baholaydi. Muallif insonning haqiqiy qadr-qimmati uning mol-mulki yoki mansabi bilan emas, balki bilimi, odobi va ezgu amallari bilan belgilanishini

ko‘rsatadi. Dostonda til odobi masalasiga ham alohida e’tibor qaratiladi. Inson so‘zlashdan avval fikrlashi, o‘ylab gapirishi va til orqali boshqalarga zarar yetkazmasligi lozimligi uqtiriladi. Yusuf Xos Hojib nazarida til insonning ma’naviy qiyofasini namoyon etuvchi muhim vositadir. Shuning uchun shirinso‘zlik, rostgo‘ylik, mulohazalilik va sukut saqlashni bilish insonning yuksak fazilatlaridan hisoblanadi.

Muallif mehnatsevarlik, halollik, sabr-toqat, kamtarlik va qanoat kabi fazilatlarni ham insonning ma’naviy kamolotiga xizmat qiluvchi muhim qadriyatlar sifatida yoritadi. Asardagi badiiy tasvir vositalari, ramziy obrazlar, hikmatli fikrlar va falsafiy mushohadalar uning estetik qiymatini oshiradi. Qahramonlar oddiy badiiy personajlar bo‘lib qolmasdan, muayyan g‘oyalar va insoniy fazilatlarning timsoliga aylanadi. Dostonning til xususiyatlari ham alohida e’tiborga loyiq. Asar qadimgi turkiy adabiy tilning boy imkoniyatlarini namoyon etadi. Undagi so‘z boyligi, iboralar, badiiy tasvir vositalari va hikmatli jumlalar o‘sha davr turkiy tilining taraqqiyot darajasini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi.

“Qutadg‘u bilig”ning yana bir muhim jihati shundaki, unda turkiy xalqning davlat boshqaruvi tajribasi, urf-odatlari, dunyoqarashi va ma’naviy qadriyatlari aks etgan. Shu sababli asar nafaqat adabiyotshunoslik, balki tarix, falsafa, tilshunoslik va siyosatshunoslik fanlari uchun ham muhim tadqiqot manbasi hisoblanadi. Unda ilgari surilgan adolat, ilm, halollik, qanoat va insonparvarlik kabi qadriyatlar davrlar osha o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan.

Doston bugungi avlodni ham ezgulikka, bilim olishga, o‘z xatti-harakatlari uchun mas’uliyatni his etishga undaydi.

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari turkiy xalqlar adabiyoti va ma’naviy tafakkuri tarixida beqiyos o‘rin tutadigan nodir adabiy-falsafiy yodgorlikdir. Asarda inson va jamiyat munosabatlari, davlat boshqaruvi, adolat, ilm-ma’rifat va axloqiy tarbiya masalalari yaxlit holda yoritilgan. Kuntug‘di, Oytoldi, O‘gdulmish va O‘zg‘urmish obrazlari orqali muallif inson va jamiyat hayotida adolat, baxt-saodat, aql va qanoatning o‘zaro uyg‘unligini ko‘rsatgan. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, asarning asosiy maqsadi insonni faqat bilimli qilish emas, balki uni odobli, adolatli, mas’uliyatli va ma’naviy yetuk shaxs sifatida shakllantirishdan iboratdir. Xulosa qilib aytganda, Yusuf Xos Hojibning ushbu asari

o‘z davrining ijtimoiy-siyosiy va axloqiy qarashlarini aks ettirishi bilan birga, bugungi kunda ham inson kamoloti, adolatli jamiyat va ma’rifatli avlod tarbiyasi masalalarini o‘rganishda muhim ilmiy-badiiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. Nashrga tayyorlovchi Q. Karimov. — Toshkent: Fan, 1971.

2. Arat, R. R. Kutadgu Bilig I: Metin. — Istanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1947.

3. Arat, R. R. Kutadgu Bilig II: Tercüme. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1959.

4. Mahmud Qoshg‘ariy. Devonu lug‘otit turk. Tarjimon S. Mutallibov. — Toshkent: Fan, 1960–1963.

5. Nauruzbayev, D. M., Altayev, Z. A., Abdimomynov, N. T. Yūsuf Khāṣṣ-Hājib on Virtuous Leadership: A Medieval Turko-Islamic Philosophical Discourse. — RUDN Journal of Philosophy, 2024.

6. Rahmonov, N. O‘zbek adabiyoti tarixi. — Toshkent.

7. Mallayev, N. O‘zbek adabiyoti tarixi. — Toshkent: O‘qituvchi.

